

МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Галина ТУРЧЕНКО

докторка історичних наук, професорка,
кафедра історії України, Запорізький національний університет
(Запоріжжя, Україна), galina_turchenko@ukr.net
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5020-6152>

Федір ТУРЧЕНКО

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України, Запорізький національний університет
(Запоріжжя, Україна), fturchenko@ukr.net
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6408-269X>

О.Оглоблин про схему історії України XIX – початку XX ст. (до 50-річчя творчого заповіту історика)

DOI: 10.15407/uhj2021.01.107

УДК: 930(477)(092)«18/19»

Анотація. Мета дослідження – проаналізувати обставини формування і розкрити зміст наукової схеми історії України, яка охоплює період з кінця XVIII по початок XX ст. (до 1917 р.), розробленої в еміграції видатним українським істориком О.Оглоблиним. **Методологія дослідження** ґрунтується на комбінації загальнонаукових, історичних та міждисциплінарних прийомів наукового пізнання. **Наукова новизна.** Вперше показано, як протягом півстолітньої науково-дослідницької діяльності О.Оглоблин оновив погляд на історичний процес, який втілювався у його проєкті схеми історії України з кінця XVIII по початок XX ст. **Висновки.** Необхідність створення нової аналітичної схеми була викликана об'єктивними умовами, які склалися в історичній науці після Української революції 1917–1921 рр. Попередня аналітична схема історії М.Грушевського, розроблена в 1904 р., мала узагальнюючий характер і не могла достатньо повно враховувати важливі історичні процеси, які відбувалися в Україні в XIX – на початку XX ст. Відчувалася потреба у її актуалізації у відповідності до нових історичних умов. Спробу зробити це здійснив видатний український історик О.Оглоблин. Успішній роботі над схемою сприяв досвід дослідницької роботи в Україні, яку він проводив разом з іншими молодими дослідниками української неоромантичної історіографічної течії в 1920-х рр. Концепція О.Оглоблина не заперечує схему М.Грушевського, а є її продовженням і конкретизацією для умов «довгого XIX ст.». Історик виділив сім основних взаємозалежних процесів, комплексна розробка яких необхідна для формування наукового бачення історичного процесу в Україні в XIX–XX ст. Ідеться про територіальний, економічний і політичний процеси, а також процеси формування української провідної верстви, соціальної структури, української культури і модерної української нації. У результаті консолідації на основі цих процесів населення Лівобережної, Правобережної і Південної України відбувалося формування єдиного національно-територіального комплексу Великої України і формування модерної української нації, як необхідної умови досягнення державної незалежності. У завершеному вигляді зміст цієї аналітичної схеми О.Оглоблин оголосив у США у грудні 1970 р. Практичне значення дослідження полягає у тому, що його матеріали і висновки відкривають можливості для істотного поглиблення і оновлення сучасних уявлень про історичне минуле України.

Ключові слова: неоромантична історіографічна течія, модерна українська нація, національно-територіальний комплекс, Оглоблин, схема історичного процесу.

Розробка концептуальних основ історії України і створення її синтезу – центральні і чи не найдраматичніші сюжети у процесі становлення і розвитку вітчизняної історіографії. Це справа багатьох поколінь дослідників, яка розтягнулася на цілі століття і продовжується донині. В узагальненому вигляді історичний синтез представляється у схемах історичного розвитку, які є проєкціями «великої історії», інакше – «гранд-наративу». У запропонованій статті мова йтиме про участь у розробці схеми історії України кінця XVIII – початку XX ст. (до 1917 р.) видатного українського історика Олександра Петровича Оглоблина (1899–1992 рр.).

У творчій біографії О.Оглоблина виділяються два періоди: перший (1920–1941 рр.), коли він жив і працював на підконтрольній більшовикам Україні, і другий, емігрантський (1945–1992 рр.), коли його наукова робота відбувалася у Західній Європі і США в умовах інтелектуальної свободи. Першу частину життя О.Оглоблина досить детально дослідили І.Верба і О.Ясь¹. Еміграційний період в біографії цього історика знайшов відображення, головним чином, у творах зарубіжних українських істориків². У контексті змісту нашої статті обидва ці етапи поєднуються в єдиний історіографічний процес, адже для О.Оглоблина проблема концептуального осмислення історії України «довгого XIX століття» і розробка її схеми пройшла через усю творчу біографію. Роботу над схемою він розпочав в Україні в 1920-ті рр., а закінчення її проєкту відбулося вже 1970 р. У центрі уваги авторів цієї статті – аналіз обставин формування концептуальних особливостей цієї схеми і конструювання її змісту.

У цілому, загальний погляд на історію України у нього сформувався ще у студентські роки під впливом Української революції. У своїй автобіографії «Мій творчий шлях українського історика» (1964 р.) він писав, що ще 1917 р. прочитав усі вісім томів «Історії України-Руси» М.Грушевського, які на той час були опубліковані, а також «Кобзар» Т.Шевченка. Уже на світанку своєї наукової діяльності, О.Оглоблин сприйняв українську історіографію, «якою вона була завдяки працям Михайла Грушевського та його попередників і сучасників»³.

Молодий історик сприйняв головні постулати знаменитої статті М.Грушевського «Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства», зокрема: «Київська держава, право, культура були утвором одної народності, українсько-руської, Володимиро-Московська – другої, великоруської... Зрештою, “общеруської” історії не може бути, як нема “общеруської” народості»⁴. О.Оглоблин сприйняв ідеї цієї статті як науково вивірених підсумок усього попереднього розвитку української історіографії. Український історик-емігрант післяреволюційної хвилі Б.Крупницький писав про схему М.Грушевського, що не лише до революції, а «і в советській Україні 20-х років вона була міродайною для українських істориків»⁵.

Разом з тим, на початку 1920-х рр. О.Оглоблин ознайомився з творчістю видатних представників молодого тоді української державницької школи – В.Липинського і Д.Дорошенка, яка стала альтернативою народництву М.Грушевського, і сприйняв їх

¹ Верба І. Олександр Оглоблин: Життя і праця в Україні. – К., 1999. – 380 с.; Ясь О. Історичні погляди Олександра Оглоблина: радянська доба (1919–1941) // Історіографічні дослідження в Україні. – Вип.18. – К., 2008. – С.214–252; Його ж. Два образи Старої України: візії О.Лазаревського й О.Оглоблина // Український історичний журнал. – 2009. – №3. – С.67–92 та ін.

² Бойко Ю. Проф. д-р О.П. Оглоблин як історик духовно-політичного розвитку козацької України // Український історик. – Вип.1-2. – 2000. – С.5–21; Винар Л. Наукова творчість проф. д-ра Олександра Оглоблина // Оглоблин О. Студії з історії України: Статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк; Торонто, 1995. – С.ХІХ–ХLVI; Субтельний О. Олександр Оглоблин // Сучасність. – 1979. – Ч.4(228). – С.32–48 та ін.

³ Оглоблин О. Мій творчий шлях українського історика // Його ж. Студії з історії України: Статті і джерельні матеріали. – С.10.

⁴ Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства // Український історичний журнал. – 2014. – №5. – С.203–204, 207.

⁵ Крупницький Б. Українська історична наука під советами // Його ж. Основні проблеми історії України (збірник праць): Вид.2. – К., 2020. – С.187.

ідеї⁶. Але тоді державницький напрям в українській історіографії «міг виявляти себе дуже приховано, іноді тільки у формі заперечень (наприклад заперечення «царського режиму» в Україні, себто чужої державності) – та й то до певного часу»⁷.

Тематичний спектр наукових досліджень О.Оглоблина 1920-х рр. був досить широкий, але тоді у його фокусі перебувала економіка України XVIII і «довгого XIX століття». У працях його попередників, у т. ч. М.Грушевського, цей період історії України не був належним чином представлений.

У своїй статті «Проблеми української економіки в науковій і громадській думці XIX–XX ст.», опублікованій 1928 р., О.Оглоблин, посилаючись на дослідження своїх колег, попередників і результати власних наукових пошуків, сформулював концептуальні підходи до аналізу народного господарства України. Зокрема Україна сприймалася ним як «автономний господарський терен», а її проблеми «консолідуються як поняття національної економіки й розв'язуються революційним шляхом»⁸. Якщо абстрагуватися від деяких елементів марксистської риторики, то є усі підстави погодитися з висновком О.Яся, що у своїй статті О.Оглоблин пропонує основні елементи концептуальної схеми української економічної історії XIX – початку XX ст. Ці елементи вкладаються у своєрідну тріаду: «територіальна економіка» – «національна форма» – «національне визволення»⁹.

Крім історії економіки, українські дослідники 1920-х рр. розробляли широке коло проблем соціально-економічного, політичного і культурного життя України. Особливу увагу історики приділяли добі Гетьманщини XVII–XVIII ст. При цьому вони керувалися не лише суто академічними мотивами: за оцінкою О.Оглоблина, яку він дав в еміграції, вже тоді склалося переконання, що без всебічного дослідження цих проблем «неможливо було прокласти шлях і навести мости до новітньої історії України», до «постання й особливо швидкого падіння» Української держави в роки революції 1917–1921 рр.¹⁰

У 1920-ті рр. українськими дослідниками були зроблені кроки до наукового синтезу історії України кінця XVIII – початку XX ст. У своїй автобіографії (1964 р.) О.Оглоблин характеризує все це як наміри «створити *нову наукову схему* українського історичного процесу від кінця XVIII ст. й до нашого часу». Концептуально вона уявлялася як продовження загальноприйнятої схеми М.Грушевського і наповнення її державницьким змістом. Результат цієї роботи історик характеризує образно: «Готовий був уже фундамент і де-не-де почали виводити мури»¹¹.

Завершити цей, по своїй суті, загальнонаціональний проект не вдалося. В умовах кривавого терору 1930-х рр. історія як наука в радянській Україні була знищена. Про ці роки О.Оглоблин писав як про період, коли «не стало української, й не постало ще совєтської історіографії»¹². Як і багато його колег-істориків, О.Оглоблин зазнав політичних переслідувань. Історика принижували, змусили публічно «каятися» в неіснуючих гріхах і лише випадково він залишився живим¹³.

Після Другої світової війни О.Оглоблин жив і працював в еміграції – в обстановці політичної й інтелектуальної свободи, але постійної туги за Україною. Центр

⁶ Оглоблин О. Мій творчий шлях українського історика. – С.16, 19, 22.

⁷ Крупицький Б. Українська історіографія XX ст. // *Його ж.* Основні проблеми історії України (збірник праць). – С.324.

⁸ Оглоблин О. Проблеми української економіки в науковій і громадській думці XIX–XX ст. // Український історичний журнал. – 2018. – №4. – С.197.

⁹ Ясь О. Історичні погляди Олександра Оглоблина: радянська доба (1919–1941). – С.225.

¹⁰ Оглоблин О. Мій творчий шлях українського історика. – С.18–19.

¹¹ Там само. – С.35–36.

¹² Оглоблин О.П. Думки про сучасну совєтську історіографію. – Нью-Йорк, 1963. – С.6.

¹³ Верба І. «Дискусія» над концепцією історії України проф. О.П.Оглоблина в 1931 році // Український історик. – Ч.1-3. – 2000. – С.201–210.

української історичної науки тоді перемістився за кордон. Склалася унікальна ситуація, яку «з натури» описав Б.Крупницький: «Уперше зустрілися між собою історики з Західної України, історики-емігранти й історики з советської України – ті, кому пощастило вижити»¹⁴.

Як історик Б.Крупницький сформувався в 1920–1930-х рр. у Німеччині. Після закінчення Другої світової війни він постійно контактував з українськими біженцями і помітив, що цих різних людей об'єднує спільне бачення минулого своєї Батьківщини: панівним серед них був державницький підхід до українського історичного процесу. Але, за його оцінкою, історіографічне державництво проявлялося у різних головних «ухилах» – консервативному, націоналістичному, соціальному (або демократичному), причому історики з радянської України проявили себе як «неухильні послідовники Липинського, як прихильники його державницько-консервативного напрямку»¹⁵. Серед них був і О.Оглоблин.

Характерно, що вже в 1950-ті рр. Б.Крупницький – чи не перший серед істориків українського зарубіжжя – помітив певну однобокість і обмеженість державницького підходу, особливо, у його консервативному варіанті. «Модерне державництво, – писав Б.Крупницький, – шкутильгає на певну нехіть до піднесення соціальних тем, і тим самим народних моментів в українській історії». Історик наводить факти з історії України (зокрема періоду Української революції 1917–1921 рр.), коли національна еліта, яка недооцінювала соціальне питання, залишалася без підтримки мас, і це приводило до поразки національно-державницьких сил. Він робить висновок: «Десь треба знайти синтез між національним і соціальним, розумний, творчий синтез, без якого наші сусіди можуть нас розкласти і обеззброїти»¹⁶. На жаль, Б.Крупницький 1956 р. помер і не встиг дати розгорнуте бачення цієї проблеми. Емігранти з радянської України, приміром О.Оглоблин, не зважали на неї. Та й сучасні дослідники почали звертати увагу на продуктивний потенціал цієї ідеї Б.Крупницького лише недавно¹⁷.

Але навіть в умовах інтелектуальної свободи повноцінне відновлення наукової роботи для більшості біженців із радянської України виявилось неможливим: архіви й бібліотеки з матеріалами та документами, які залишилися в УРСР і СРСР, були для емігрантів недоступні. До певної міри О.Оглоблин подолав цю перешкоду. Його учень О.Субтельний писав із цього приводу: «Йому вдалося привезти з собою багато записок та архівних джерел (багато з цих архівів знищено у війну) і чимало своїх неопублікованих праць»¹⁸.

Була й інша проблема, яку емігранти привезли з радянської України – їх надмірна схильність «ховатися за фактами», уникати узагальнень і синтезу. Б.Крупницький пояснював це як традиціями дореволюційної української історіографії, так і умовами наукової роботи під більшовицьким контролем в УРСР: «Брак нової, свіжої синтези, брак взагалі узагальнень ширшого характеру, був чи наймаркантишою рисою розвитку української історичної науки на советській Україні»¹⁹. Як на цю ситуацію реагував О.Оглоблин?

Відомо, що він досить відкрито декларував свою відразу до абстрактного теоретизування в історії. Зокрема в автобіографії писав: «Мушу признатися, що я ніколи не

¹⁴ Крупницький Б. Українська історіографія ХХ ст. – С.327.

¹⁵ Там само. – С.330.

¹⁶ Крупницький Б. Проблеми сучасної української державності // *Його ж.* Основні проблеми історії України (збірник статей). – С. 66, 103.

¹⁷ Турченко Ф. Повернення // Крупницький Б. Основні проблеми історії України (збірник статей). – С.15–17.

¹⁸ Субтельний О. Олександр Оглоблин. – С.37.

¹⁹ Крупницький Б. Українська історіографія ХХ ст. – С.325.

любив філософії історії, яка лякала мене своєю далекою від реального історичного життя абстрактністю і передусім відштовхувала своїм суб'єктивізмом. Так само й соціологічні проблеми були мені далекі»²⁰. Але ця заява лише частково співпадала з науковою практикою О.Оглоблина. На це звернув увагу його учень О.Субтельний²¹. Насправді, О.Оглоблин не міг обходитися без широких теоретичних узагальнень, які виходили за рамки фактологічної конкретики, якою він оперував. У тій же Автобіографії О.Оглоблин написав: «Нині історія зливається [...] з політичними дисциплінами [...], з юридичними науками, з економікою (чи статистикою), з соціологією й філософією»²². При цьому О.Оглоблин не відмовлявся від класичних засад роботи дослідника-документаліста. У 1964 р. він чітко сформулював своє творче кредо: «Як історик документальної школи, я стою на ґрунті джерельних фактів і там шукаю історичної правди. Досвід для мене *все*, але лише той досвід, де наслідки аналізу освітлені світлом синтезу. Факти без синтезу так само недостатні для мене, як і синтез без фактів»²³. Однак, синтези бувають різних рівнів. В еміграції можливості для широких узагальнень, до яких О.Оглоблин був схильний і в радянські часи, розширилися. Він був одним з тих українських істориків, яким вже з перших років зарубіжжя вдалося досить повно скористатися перевагами інтелектуальної свободи. На це ще у другій половині 1940-х рр. звернув увагу Б.Крупницький²⁴.

У 1950–1960-х рр. О.Оглоблин виконав цілий цикл наукових досліджень, зокрема з історії Української козацько-гетьманської держави, національної еліти, політики, культури, історіографії і джерелознавства²⁵. Зміст цих праць свідчить, що історика не покидала ідея концептуального осмислення історії України на нових методологічних засадах.

Одночасно О.Оглоблин із болем спостерігав за подіями в Україні, де продовжувалося нищення історичної науки і переслідування істориків. Різноманітна інформація, яка доходила до нього, стала підставою для висновку, що після закінчення Другої світової війни цей процес перейшов у якісно нову фазу. Мова вже не йшла про звичне для 1930-х рр. явище – шельмування окремих дослідників і цілих наукових шкіл з наступними репресіями проти них. Тепер ішлося про кардинальні зміни в історичній політиці комуністичного режиму в Україні і його новий курс, спрямований на перекомутацію історичної пам'яті українського суспільства на антинаціональні цінності, на цілеспрямоване і тотальне підпорядкування історичної науки України неоімперським стратегіям Москви. У контексті цієї політики відкидалися і оголошувалися «буржуазно-націоналістичними» концептуальні засади української історіографії, які ґрунтувалися на історичній схемі М.Грушевського. На передній план висувалося дореволюційне імперське бачення історії східного слов'янства у його дещо модернізованій, але у ще більш вульгаризованій, радянській формі.

У березні 1953 р. помер Й.Сталін, і з'явилися надії, що Москва перегляне свою історичну політику, у тому числі в національному питанні. Але на початку 1954 р. ЦК КПРС ухвалив «Тези про возз'єднання України з Росією (1654–1954 рр.)» і ці ілюзії розвіялися. За оцінкою О.Оглоблина, тези стали «основою основ», мовби «символом віри советської, зокрема української історіографії», «новою советською

²⁰ Оглоблин О. Мій творчий шлях українського історика. – С.33.

²¹ Субтельний О. Олександр Оглоблин. – С.37.

²² Оглоблин О. Мій творчий шлях українського історика. – С.35, 37.

²³ Там само. – С.33.

²⁴ Крупницький Б. Національна свідомість і українська історіографія 19–20 ст. // Його ж. Основні проблеми історії України (збірник статей). – С.271.

²⁵ Оглоблин О.П. Українсько-московська угода 1954 р. – Нью-Йорк; Торонто, 1954. – 100 с.; Його ж. Думки про Хмельниччину. – Нью-Йорк, 1957. – 87 с.; Його ж. Люди старої України. – Мюнхен, 1959. – 328 с.; Його ж. Гетьман Мазепа та його доба. – Нью-Йорк; Париж; Торонто, 1960. – 496 с.; Його ж. Думки про сучасну советську історіографію. – 87 с. та ін.

схемою історії Східної Європи й, зокрема, України»²⁶. У 1956 р. він зробив висновок: «Українська історіографія на терені УСРР втратила свій український характер і традиції: [...] історичні праці, що з'явилися на Україні в 1940-х і на початку 1950-х років, лежать поза межами справжньої історичної науки»²⁷.

Але характеристикою трагічної ситуації, в якій опинилася українська історіографія після Другої світової війни, він не обмежувався. Необхідно було протиставити радянській «звичайній схемі» наукове бачення історії України, зокрема – недостатньо дослідженого XIX ст., яке в радянській історіографії характеризувалося як період формування передумов соціалістичної революції (і, відповідно, утворення СРСР, а у його складі – Української РСР), а українські еміграційні історики характеризували як переддень Української революції 1917–1921 рр. і утворення незалежної Української держави.

Ідея концептуального узагальнення історії України – створення проекту нового українського «гранд-нарративу», а у його контексті й історії «довгого XIX століття», турбувала в еміграції не лише О.Оглоблина. Ще на початку 1950-х рр. про актуальність цього узагальнення писав Б.Крупницький: «Життя не чекало. Потреба синтезу, потреба широких концепцій боляче відчувалася. Українська суспільність поза Советським Союзом прямо вимагала отаких орієнтувальних робіт»²⁸.

Гостре відчуття необхідності концептуального осмислення історії України спонукало до дій і І.Лисяка-Рудницького. За оцінкою О.Прицака, як дослідник він «вірив на західноєвропейських інтелектуальних течіях і все творче життя слідкував за їхнім розвитком». У західній діаспорі він був «комунікатором українських інтелектуальних вартостей як на українському, так і на американському, й навіть на світовому форумі»²⁹. У 1959 р. з'явилася його стаття «Структура української історії в XIX столітті», яка починається словами: «Хоч як не дивно, але найменш відомою добою української історії є 19 століття»³⁰. Учений вводить поняття «українське 19 століття», яке пропонує сприймати «не по календарю, а як історичну епоху [...] від 1780-их років до 1914 р.». На питання, «які можливості існують для вивчення історії 19 ст. на еміграції?», І.Лисяк-Рудницький дає відповідь: «Внутрішній стан дисципліни, [...] такий, що вона нині рішуче дозріла для синтетичних схоплень»³¹.

Публікації цих авторів стали спонукальними «сигналами», на які О.Оглоблин не міг не зреагувати. Читаючи його автобіографію доходимо висновку, що ідея поширення наукової концепції історії України на «довге XIX століття» просто-таки переслідувала О.Оглоблина. Він сприймав її не лише як суто наукову проблему, а і як свій обов'язок перед Батьківщиною, про який він ніколи не забував³².

У грудні 1970 р. на VIII конференції українських істориків та дослідників суспільних наук у Нью-Йорку він виголосив результати своєї роботи в доповіді під назвою «Проблема схеми історії України 19–20 століття (до 1917 року)». Ця доповідь була опублікована в 1971 р. у журналі «Український історик»³³, вийшла окремим виданням у 1972 р. (Мюнхен; Нью-Йорк), а 1995 р. була включена до збірника статей і джерельних матеріалів, виданих за редакцією Л.Винара³⁴. Нарешті 2016 р. цю статтю

²⁶ Оглоблин О.П. Думки про сучасну советську історіографію. – С.18–19.

²⁷ Там само. – С.5.

²⁸ Крупницький Б. Українська історіографія XX ст. – С.325.

²⁹ Прицак О. Іван Лисяк-Рудницький як учений і комунікатор // Лисяк Рудницький І. Історичні есе. – Т.1. – К., 1994. – С.ХVIII.

³⁰ Лисяк-Рудницький І. Структура української історії в XIX столітті // Там само. – С.197.

³¹ Там само. – С.195–197.

³² Оглоблин О. Мій творчий шлях українського історика. – С.35–36.

³³ Оглоблин О. Проблема схеми історії України 19–20 століття (до 1917 року) // Український історик. – Ч.1-2. – 1971. – С.5–16.

³⁴ Оглоблин О. Проблема схеми історії України 19–20 століття (до 1917 року) // Його ж. Студії з історії України: Статті і джерельні матеріали. – С.43–54.

з передмовою О.Яся було опубліковано в «Українському історичному журналі» в рубриці «Історіографічна класика»³⁵.

Своїм завданням ми вважаємо, по-перше, визначити інтелектуальні джерела, які склали теоретичну основу схеми О.Оглоблина, і, по-друге, окреслити її значення для синтетичного осмислення історії «українського XIX століття» тодішньою зарубіжною науковою спільнотою.

О.Оглоблин пропонує такий алгоритм роботи над схемою: «Щоб створити *макет* або принаймні накреслити *проект* схеми історії України 19 – початку 20 століття, треба насамперед визначити ті *основні проблеми*, які стоять перед дослідниками тої доби, себто виразно уявити собі *головні історичні процеси* тогочасної України на фоні і в зв'язку з історією цілого Східноєвропейського світу»³⁶.

Якщо вчитаемся у цей фрагмент, то побачимо, що йдеться про дві взаємопов'язані задачі. Головна та кінцева, заради якої, власне, і писалася стаття, полягала в тому, щоб «визначити ті *основні проблеми*, що стоять перед дослідниками», покликаними працювати над «недобудованим фундаментом і самою спорудою» – синтезом історії «українського XIX століття». Але щоб щось будувати необхідно скласти проект, а у випадку з науковою працею – виробити гіпотезу. Тому автор і ставить завдання «виразно уявити собі головні процеси історичного розвитку України» цього періоду. Такий підхід відбиває логіку дослідницького процесу історика: насамперед визначаються теоретичні й методологічні засади, а вже потім починається дослідницький процес. Не вся ця процедура знайшла відображення у статті О.Оглоблина. І не випадково. Метою його роботи було окреслити стан розробки теми та перспективи її продовження як необхідної передумови подальшого концептуального узагальнення.

Серед історичних процесів, які відбувалися наприкінці XVIII – на початку XX ст. (до 1917 р.) і які в комплексі призвели до становлення модерної України, О.Оглоблин виділяє сім головних, що в той же час були дослідницькими проблемами: 1) *процес* перетворення окремих регіонів Наддніпрянської (Великої) України в єдиний територіальний масив – «*проблема територіальна*»; 2) *процес* формування в межах України об'єднаної економіки, українського ринку – «*проблема економічна*»; 3) *процес* трансформації в нових умовах української політики – «*проблема політична*»; 4) *процес* еволюції української еліти – «*проблема української провідної верстви*»; 5) *процес* формування нової соціальної структури України – «*проблема соціальної структури України*»; 6) *процес* розвитку культури і національно-культурне відродження – «*проблема культурного розвитку України*»; 7) *процес* формування модерної української нації – «*проблема вивчення формування модерної української нації*»³⁷.

Актуалізації уваги дослідників на цих «основних проблемах», які, за його переконанням, відбивають домінуючі історичні процеси «українського XIX століття», присвячена основна частина статті О.Оглоблина. За оцінкою О.Яся, у цій частині автором представлений результат «формалізованого, ба навіть лапідарного переліку основних проблем концептуалізації, або «макета» чи «проекту схеми»³⁸.

Це справді так. Уже попереднє ознайомлення з формулюванням О.Оглоблиним головних історичних процесів «українського XIX століття», дає підставу для висновку, що його концепція схеми органічно вписується в український історичний контекст у його сприйнятті вітчизняними дослідниками 1920-х рр. і післявоєнною генерацією авторів, які працювали в еміграції.

³⁵ Оглоблин О.П. Проблема схеми історії України 19–20 століття (до 1917 року) // Український історичний журнал. – 2016. – №6. – С.193–210. Далі посилання на цю статтю робитимуться за цією публікацією.

³⁶ Там само. – С.202.

³⁷ Там само. – С.202–207.

³⁸ Ясь О. Вступна стаття // Оглоблин О.П. Проблема історії України 19–20 століття (до 1917 р.). – С.194.

Ураховуючи ситуацію, в якій перебувала тодішня українська історична наука (у тому числі й за кордоном), уже це слід розглядати як досягнення автора. Адже ще в першій половині 1950-х рр. Б.Крупницький звернув увагу на важливу обставину: попри сприятливі умови роботи українських істориків в еміграції, залишається актуальною проблема наповнення схеми М.Грушевського реальним змістом: «В першу чергу це торкається нового, на наш час міродайного державницького напрямку української історіографії, який вимагав свого місця в загальнонаціональній схемі Грушевського»³⁹.

У своїй схемі О.Оглоблин прагне здійснити це наповнення, виходячи з державнико-консервативного погляду на історичний процес в Україні. Це добре проглядається навіть з «лапідарного переліку» проблем, до яких ми повернемося нижче.

Але читача цікавить і ширший контекст проблеми: якими саме «уявленнями» (теоретичними, науково виваженими, чи ірраціонально-інтуїтивними) керувався автор для виокремлення саме тих «основних історичних процесів», які відбувалися в Наддніпрянській Україні впродовж «довгого ХІХ століття»?

Для пошуку теоретичного зв'язку подібних процесів історики часто звертаються до суміжних наукових дисциплін, зокрема соціології й політології. І таке звернення О.Оглоблина до цих наук було б цілком природним. Але він чітко не говорив про свої спроби робити це, хоча з його схеми можна зробити висновок, що і в еміграції історичний процес в Україні він продовжував сприймати у контексті звичної для себе органічної теорії, а українське суспільство уявлялося йому як «організм – конструкція»⁴⁰. Але у питанні про механізм внутрішньої динаміки цієї «конструкції» з'являються нові моменти. Зокрема погляди О.Оглоблина на «українське ХІХ століття» перекликаються з теорією модернізації, яка у різних варіантах активно розроблялася західними науковцями з середини 1950-х рр. Однак лише перекликаються. З упевненістю можна говорити не про пряме запозичення О.Оглоблиним концепцій історичного розвитку у суспільствознавців, а про певний збіг образу історії України «довгого ХІХ століття», сформованого у процесі його півстолітнього наукового пошуку, із поглядами зарубіжних учених.

У загальному вигляді поняття «модернізація» означає комплекс економічних, соціальних, політичних і культурних трансформацій, у ході яких відбувається якісний перехід від традиційного стану суспільства до модерного. Така теоретична схема відповідала узагальненому уявленню О.Оглоблина про історичну еволюцію своєї Батьківщини в умовах «українського ХІХ століття».

Але в теоретичному плані перед тодішніми дослідниками стояло ще одне питання: визначитися з особливостями модернізації у залежних країнах, народи яких відносили до категорії «недержавних», «неісторичних». Саме такою сприймалася тоді й Україна. У першій половині ХІХ ст. навіть лояльним до української справи здавалося, що існує реальна небезпека того, що в умовах бурхливої капіталізації Російській імперії Україна остаточно «розчиниться» у загальноімперському «казані». Однак усупереч песимістичним очікуванням деяких українофілів – Україна збереглася. Модернізація сформувала відпорні сили національного самозбереження. Розгорнулося українське національне відродження, яке після тривалої еволюції привело до Української революції і проголошення незалежності України. І хоча революція зазнала поразки, О.Оглоблин підтвердження своїх переконань щодо державницького майбутнього України знову ж таки міг знайти в новітніх наукових теоріях, зокрема концепції модерного націєтворення, яка була органічною складовою його схеми.

³⁹ Крупницький Б. Проблеми періодизації історії України // *Його ж. Основні проблеми історії України* (збірник статей). – С.65.

⁴⁰ Ясь О. Організм // *Енциклопедія історії України*. – Т.7: Мл – О. – К., 2010 – С.621.

Але, ще раз наголошуємо, що теоретичне осмислення історії «українського XIX століття» крізь призму політології, соціології й історіософії – окрема наукова проблема, якою О.Оглоблин спеціально не займався. Зате він міг осмислено спертися на публікації своїх колег, зокрема згадуваних вище Б.Крупницького та, особливо, І.Лисяка-Рудницького.

Як і О.Оглоблин, І.Лисяк-Рудницький сприймав «українське XIX століття» в руслі історичної схеми М.Грушевського, яку наповнював державницьким баченням, але з соціальним (демократичним) ухилом. Варто, перш за все, згадати есеї «Структура української історії в XIX столітті» (1959 р.) і «Роль України в новітній історії» (1963 р.). Про останній І.Лисяк-Рудницький пізніше писав, що «у ньому найповніше та найбільш систематично виражена моя концепція українського історичного процесу»⁴¹. Тематично і хронологічно до цих есеїв примикають опубліковані ще на початку 1950-х рр. статті «Формування українського народу і нації (Методологічні зауваги)» та «Інтелектуальні початки Нової України» (1958 р.)⁴².

Без сумніву, зі змістом цих статей О.Оглоблин ознайомився ще до того, як почав конструювати свою схему історії, а щодо праці І.Лисяка-Рудницького «Роль України в новітній історії», то її він читав ще в рукопису 1968 р.⁴³ Відомо також, що О.Оглоблин досить конструктивно дискутував з І.Лисяком-Рудницьким із приводу проблеми колоніальної економічної політики Російської імперії в Україні та листувався з ним⁴⁴. При цьому І.Лисяк-Рудницький високо цінував творчість О.Оглоблина й інших представників школи українських неоромантиків 1920-х рр., і свої узагальнення характеру історичного процесу в Україні XIX – початку XX ст. часто робив на підставі їхніх праць⁴⁵.

У контексті зазначеного вище, узагальнимо наше розуміння інтелектуальних засад схеми «українського XIX століття», представлені у проекті О.Оглоблина. Наш висновок полягає у тому, що цей проект став можливим унаслідок синтезу попередніх наукових досліджень видатного історика і його колег, який здійснювався під певним впливом традиційних і нових теоретичних концепцій західних політологів і соціологів.

Сліди цього синтезу простежуються у всій статті О.Оглоблина. Розглянемо під цим кутом головні, з нашого погляду, аспекти його схеми. Виклад свого проекту О.Оглоблин починає з оцінки загального становища Наддніпрянської України, у якій вона опинилася наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Його він характеризує як надзвичайно складне й суперечливе. З одного боку, Україна втратила залишки автономії та адміністративно-територіальної єдності, а з іншого – її етнічна територія значно виросла в результаті російсько-турецьких воєн другої половини XVIII ст. Як наслідок, констатує О.Оглоблин, Україна «вступила в 19 століття як конгломерат кількох відмінних історично-географічних територій, що з них кожна мала власну історичну долю»⁴⁶. Ураховуючи загальноєвропейські та внутрішньоукраїнські соціально-економічні й політичні тенденції, О.Оглоблин виводить один з найважливіших історичних процесів, який переживала Україна протягом «довгого XIX століття» – консолідація окремих її регіонів в єдиний територіальний масив – національну українську територію.

⁴¹ Коментарі // *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. – Т.1. – С.503.

⁴² *Лисяк-Рудницький І.* Формування українського народу і нації (Методологічні зауваги) // *Його ж.* Історичні есе. – Т.1. – С.11–40; *Його ж.* Інтелектуальні початки нової України // Там само. – С.186–187.

⁴³ *Лисяк-Рудницький І.* Роль України в новітній історії // *Його ж.* Історичні есе. – Т.1. – С.168.

⁴⁴ Там само. – С.168–169.

⁴⁵ *Лисяк-Рудницький І.* Структура української історії в XIX столітті. – С.193.

⁴⁶ *Оглоблин О.П.* Проблема схеми історії України 19–20 століття (до 1917 року). – С.203.

Подібним чином, але раніше – 1963 р. – узагальнював тодішній стан України І.Лисяк-Рудницький: «Дореволюційна Україна не посіла територіальної єдності». Кожна з її земель історично «розвинула свої власні яскраві пріоритети»⁴⁷. А далі – його висновок, який був зроблений на основі праць істориків-неоромантиків 1920-х рр., зокрема О.Оглоблина: «Тенденції розвитку всіх українських земель прямували до їхнього злиття в одне ціле»⁴⁸.

Як відомо, у творчості В.Липинського і його послідовників ідея території, територіального патріотизму трансформувалася в одну з головних підвалін державницької історіографічної концепції. Поділяючи погляди В.Липинського, О.Оглоблин цю ідею розглядає в контексті державницької концепції, сприймаючи територію як найзагальнішу підставу становлення модерної України. У 1980 р. у статті «Що таке історія України» О.Пріцак відзначає цю концептуальну особливість поглядів О.Оглоблина, пов'язуючи її зі впливом В.Липинського. Посилаючись на В.Липинського, О.Пріцак творчу суть ідеї територіальності характеризує такими тезами: «Територія продукує активну меншість – аристократію (провідну верству), еліту»; «Територія, [...] свідомість території зумовлює існування нації»⁴⁹.

Тож модерна Україна формувалася на істотно розширеному географічному просторі, а разом з тим і різноманітнішому етнічному обширі. «Зовсім серйозно можна говорити про *виникнення нової України*»⁵⁰, – писав із цього приводу Р.Шпорлюк. Указана обставина справила значний вплив на усі сторони життя України, багато у чому визначивши характер і темпи його оновлення, модернізацію.

О.Оглоблин пропонує відповіді на питання, як це відбувалося, причому його погляд у головному збігається з аргументами прихильників модернізаційних теорій. У загальному вигляді він формулюється так: «Важливий, можливо, навіть вирішальний вплив на цей процес мав економічний розвиток України в 19 і *на початку 20 століття*». Саме у процесі розкладу і ліквідації феодального господарства і кріпацтва, капіталістичного розвитку України і формування українського ринку, відбувалася «консолідація українських земель з відмінною історичною та економічною долею в *єдиний народно-господарський організм*»⁵¹. Варто згадати хоча б про роль у цьому процесі Донецько-Криворізького басейну, а також українського Приазов'я і Причорномор'я з їх морськими портами – нашими «вікнами в Європу». Як зазначалося вище, подібним чином розглядає роль економічного фактора і, зокрема півдня України в історії «українського XIX століття» І.Лисяк-Рудницький.

Звичайно, не залишалася поза увагою й та обставина, що в містах України – промоторах модернізації, українці були у меншості. Варто згадати оцінку цієї обставини О.Субтельним: «Колись аграрна за самою своєю суттю, Україна стала індустріальною в надзвичайно швидкий і травматичний спосіб. До того ж модернізацію тут здійснювали переважно не українці. Відтоді й дотепер зберігається певний поділ між українським і модерним»⁵².

Проте був фактор, який, до певної міри, нейтралізував цю особливість. Мова йшла про територіальні тенденції, які ґрунтувалися не на національних, а на місцевих (регіональних) соціально-економічних інтересах і сприяли зближенню різних національних груп. У працях О.Оглоблина 1920-х рр. на цю обставину звертається

⁴⁷ Лисяк Рудницький І. Роля України в новітній історії. – С.153.

⁴⁸ Там само. – С. 158.

⁴⁹ Прицак О. Що таке історія України // Український історичний журнал. – 2015. – №1. – С.191.

⁵⁰ Шпорлюк Р. Українське національно-державне відродження в контексті європейської історії кінця XVIII – початку XIX ст. // Україна: Наука і культура. – Вип.25. – К., 1991. – С.162.

⁵¹ Оглоблин О.П. Проблема схеми історії України 19–20 століття (до 1917 року). – С.204.

⁵² Субтельний О. Україна. Історія. – К., 1991. – С.15.

особлива увага. На передній план виступає територіальна буржуазія – багатонаціональна за походженням, але українська за географією своєї діяльності. З цього приводу О.Оглоблин зазначає: «Різниця між укр[аїнською] територіальною й укр[аїнською] національною буржуазією полягала в тому, що укр[аїнська] територіальна буржуазія обстоювала деякі вимоги укр[аїнської] автономії на суто економічному тлі»⁵³.

І.Лисяк-Рудницький, який був добре обізнаний з цією ідеєю О.Оглоблина, сформульованою ще 1928 р., писав з цього приводу: «Буржуазія України, хоч зрусифікована мовою й культурою, була гостро незадоволена централізаторською економічною політикою імперії, що протегувала центральні московські області; гостро росло відчуття суперечності господарських інтересів між українським півднем і московською північчю»⁵⁴.

Крізь призму державницького підходу з урахуванням висновків дослідників-теоретиків розглядаються О.Оглоблиним усі інші історичні процеси «довгого XIX століття», які в комплексі формували модерну Україну.

Зокрема процес *формування української політики* того періоду в розумінні О.Оглоблина переконливо свідчив, що «українське національне відродження у XIX і XX століттях не зродилося з “нічого” – воно мало свої основи в попередній добі»⁵⁵. Характерно, що в «Історії русів» та в інших проявах національних почуттів першої половини XIX ст., які описані у творах О.Оглоблина й інших неоромантиків 1920-х рр., І.Лисяк-Рудницький убачав прагнення «синтезувати українські патріотичні почування з модерними західними політичними ідеями»⁵⁶.

Щодо процесу *еволюції української провідної верстви* (еліти), то О.Оглоблин розглядає її як історію українського (у територіальному розумінні цього слова) дворянства, його ролі у національному русі і «уступання» себе, як провідної верстви, на межі XIX–XX ст.⁵⁷ У загальному вигляді саме так ідеться й у працях І.Лисяка-Рудницького. Істотна відмінність полягає в тому, що він ще з кінця 1950-х рр. досить конкретно розглядав це питання в контексті періодизації українського визвольного руху XIX – початку XX ст., де перший період характеризувався як шляхетський, другий – різночинський, а третій – модерністичний. Без сумніву, О.Оглоблин був знайомий із цією періодизацією, але вона не зовсім відповідала його державницько-консервативним поглядам на поняття «провідна верства», яка, у відповідності з концепцією В.Липинського, означала, головним чином, великих землевласників України.

Щодо наступного історичного процесу – *змін у соціальній структурі України*, то О.Оглоблин розглядав його не як питання «безкласовості» чи «класовості» української нації, а як процес її нормального розвитку в умовах капіталізму, який супроводжується соціальною диференціацією і формуванням буржуазії та пролетаріату. Кардинальне оновлення соціальної структури в умовах «довгого XIX століття» («соціальна мобілізація») – характерна риса європейської модернізації. Для О.Оглоблина й І.Лисяка-Рудницького такий підхід до аналізу соціальних зрушень в Україні того часу був спільним. Але І.Лисяк-Рудницький концентрує увагу на особливостях цього процесу в умовах бездержавності. Він нагадує, що для української дійсності була характерна «часткова збіжність соціальних і національних конфліктів» і аргументує це тим, що «великі землевласники, капіталісти, промисловці та підприємці були переважно члени місцевої російської, польської та жидівської меншості або чужинці». Залишаючись державником-демократом і прихильником ідеї територіального патріотизму,

⁵³ Оглоблин О. Проблеми української економіки в науковій і громадській думці XIX–XX ст. – С.200.

⁵⁴ Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України. – С.186.

⁵⁵ Винар Л. Наукова творчість проф. д-ра Олександра Оглоблина. – С.XL.

⁵⁶ Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України. – С.173.

⁵⁷ Оглоблин О.П. Проблема схеми історії України 19–20 століття (до 1917 року). – С.205–206.

І.Лисяк-Рудницький, слідом за Б.Крупницьким, робить висновок: щоб бути успішною, революція в Україні мала «бути рівночасно соціально й національна»⁵⁸.

Культурний історичний процес в Україні (а разом із тим питання національно-культурного відродження) сприймався у відповідності з принципом: «*Все, що було створено на українській землі силами українських (територіально й національно) культурних діячів, незалежно від їх етнічного походження [...], належить до України. Єдиним селекційним критерієм може бути тільки дух, зміст і ідеологія самого твору*»⁵⁹. Цей принцип, запозичений О.Оглоблиним у В.Липинського, був зрозумілий і близький І.Лисяку-Рудницькому.

Нарешті, узагальнюючим основним процесом історії «довгого українського ХІХ століття» О.Оглоблин визначив *формування модерної української нації*. Його сприйняття цього процесу збігається з поглядами на проблеми націєтворення, які ще в 1950-х рр. були сформульовані І.Лисяком-Рудницьким в есеях «Формування українського народу і нації» (1951 р.), «Інтелектуальні початки нової України» (1958 р.) та ін. У розумінні І.Лисяка-Рудницького, сформованого на підставі праць українських істориків і концепцій західних теоретиків, українська нація постала ще в домодерні часи й існувала з перервами в державницькі періоди Київської Русі та козацької України⁶⁰. У новітні часи відбувається нове її відродження – вже як модерної політичної нації з усіма особливостями, характерними для новітньої епохи.

Процес формування модерної української нації О.Оглоблин розглядає як підсумок органічного поєднання попередніх історичних процесів. Без урахування значення цього, підсумкового процесу, писав історик, «поставлення і розв'язання всіх інших проблем мало б, у кращому разі, лише обмежене й умовне значення. А найголовніше, що, не розв'язавши цієї проблеми, не можна ні зрозуміти модерної історії України, історії нашої сучасності, ні відкрити правдивий шлях для майбутньої української історіографії, що є головним завданням нашої історіографічної доби й головним обов'язком нашої генерації істориків України»⁶¹.

А ось висновок І.Лисяка-Рудницького, сформульований 1958 р.: «Центральна проблема в новітній українській історії це постання нації, перетворення етнічно мовної спільноти на самосвідому політичну й культурну спільноту»⁶². При цьому дослідник наголошує на необхідності брати до уваги усі чинники, які сприяли цьому, зокрема прояви «південноросійського» регіонального або «територіального патріотизму»⁶³. Таким чином, мова йде про формування українців як політичної національної спільноти.

Переходячи до прикінцевих висновків, зазначимо, перш за все, що проект схеми історії «українського ХІХ століття», представлений О.Оглоблиним у статті «Проблема схеми історії України 19–20 століття (до 1917 року)», ґрунтувався на досягненнях тодішньої української історіографії, а разом тим орієнтувався на засади світової теоретичної думки. Але, опублікувавши цю статтю, О.Оглоблин не вважав роботу над концепцією цього періоду завершеною. Проект схеми він сприймав як прообраз майбутнього концептуального узагальнення й у тодішньому вигляді розумів його як продукт, придатний лише «для практичних потреб навчання чи популяризації»⁶⁴. Для О.Оглоблина наукове значення проекту залишатиметься під сумнівом

⁵⁸ Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії. – С.149.

⁵⁹ Оглоблин О.П. Проблема схеми історії України 19–20 століття (до 1917 року). – С.207.

⁶⁰ Ця думка І.Лисяка-Рудницького, сформульована ним ще в 1950-х рр., поширена серед вітчизняних дослідників і сьогодні, хоча існує й інша, пізніша, позиція, прибічники котрої вважають, що виникнення націй стало наслідком модернізації ХІХ–ХХ ст.

⁶¹ Оглоблин О.П. Проблема схеми історії України 19–20 століття (до 1917 року). – С.207.

⁶² Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії. – С.147.

⁶³ Там само.

⁶⁴ Оглоблин О.П. Проблема схеми історії України 19–20 століття (до 1917 року). – С.209.

до тих пір, поки він не одержить підтвердження на рівні спеціальних досліджень. Він писав: «Лише тоді, коли ці студії і досліди будуть переведені, бодай в основних рисах і з додержанням усіх вимог науково-історичної методології, історик зможе побачити правдиве, реальне, а не уявне обличчя України 19–20 століття і дати наукову синтезу історичного процесу цього періоду в своїх повноцінних творах»⁶⁵.

Як бачимо, для О.Оглоблина пріоритетним залишався конкретно-історичний аналіз епохи, а теоретизований погляд І.Лисяка-Рудницького, незважаючи на його високий науковий авторитет і надзвичайно вдалих інтелектуальний «рейд» в «українське XIX століття», сприймався як гіпотеза, котра попри свою зовнішню ефектність потребувала обґрунтування на рівні історичних джерел. До певної міри це визнавав і сам І.Лисяк-Рудницький. Зокрема про свою статтю «Структура української історії» в одному з листів він писав, що її метою було «підхопити, так би мовити, формальні моменти у нашому XIX столітті, що творять його кістяк»⁶⁶. У примітці до статті О.Тарнавського про І.Лисяка-Рудницького редакція журналу «Український історик» стиль викладу ним матеріалу характеризує як «гіпотези-твердження»⁶⁷. Саме так, власне, можна охарактеризувати весь цикл статей-есеїв І.Лисяка-Рудницького, присвячений «українському XIX століттю». Але це ніяк не знецінює їхнього наукового значення. Це гіпотези з того розряду, які одержують своє блискуче підтвердження. І сьогодні ми є свідками цього.

Тут варто, безвідносно до нашої оцінки спадщини І.Лисяка-Рудницького, ще раз послатися на оцінку О.Субтельним доробку О.Оглоблина: «Сьогодні новітні історики, порівнюючи себе до своїх попередників, звичайно підносять свої праці тому, що вони теоретично більш розроблені. Що теоретизування в історії далеко поступило від 1920-х років, це, правдоподібно, слушно. (Хоч тяжко сказати, чи це вийде на добре чи на зле, для нашого розуміння історії). Але одне є певне, ні сьогоднішні ні майбутні покоління українських істориків не досягнуть такої знайомості і близькості до традиційної України, яку досягнули “старі майстри”, як Олександр Петрович і його ровесники»⁶⁸.

Саме в контексті свого сприйняття місця історії у системі соціогуманітарних наук («не кістяк епохи, а її живий, наповнений плоттю і кров'ю організм») він закликав «нашу генерацію дослідників» до продовження дослідження «українського XIX століття». І коли О.Оглоблин говорив про «нашу генерацію», яка покликана робити це, то мав на увазі не лише західних її представників. Історик із неослабною увагою стежив за процесами в українській радянській історіографії та в будь-яких проявах незгоди з «офіційною лінією» вбачав надію на оздоровлення. Він писав: «Українську вільну історіографію від української советської ділить прірва. Але між українськими істориками і по цей бік і той бік греблі – прірви нема»⁶⁹.

Сьогодні всі «по один бік». Після 1991 р. минуло вже три десятиліття. Виросло нове покоління істориків. Українська історична наука стоїть перед новими викликами, у тому числі в питанні сучасного концептуального узагальнення минулого України. Але, щоб бути на рівні сучасності, незайве звертатися й до надбань попередників, зокрема до спадку нашого видатного історика О.Оглоблина. І, звичайно, необхідно врахувати нинішній стан України та у цьому контексті – завдання вітчизняної історіографії. Саме до цього закликав свого часу О.Оглоблин: «Завдання довершити те, що було розпочате

⁶⁵ Там само. – С.207.

⁶⁶ Коментарі // *Лисяк-Рудницький І. Історичні есе.* – Т.1. – С.508.

⁶⁷ *Тарнавський О. Іван Лисяк-Рудницький – культурний діяч, людина дисципліни думки (особисті спостереження)* // *Український історик.* – №3-4. – 1989. – С.66.

⁶⁸ *Субтельний О.* Олександр Оглоблин. – С.36.

⁶⁹ *Оглоблин О.* Думки про сучасну українську советську історіографію. – С.80.

нами, залишається *директивною* для наступних поколінь вільних істориків на вільній Україні»⁷⁰. Ці слова з автобіографії історика, записані 1964 р., усе ще сприймаються як актуальний заповіт нинішньому поколінню дослідників.

REFERENCES

1. Boiko, Yu. (1975). Prof. d.-r. O.P. Ohloblyn yak istoryk dukhovno-politychnoho rozvytku kozatskoi Ukrainy. *Ukrainskyi istoryk*. 1–2. 5–21. [in Ukrainian].
2. Hrushevskiy, M. (2014). Zvychna skhema “ruskoi” istorii y sprava ratsionalnogo ukladu istorii skhidnogo slovianstva. *Ukrainskyi istorychnyi zurnal*, 5, 203–208. [in Ukrainian].
3. Kommentari (1994). *Ya. Hrytsak (upor.), Lysiak-Rudnytskyi I. Istorychni ese*. V 2 t. T.1., (ss. 485–522). K.: Osnovy. [in Ukrainian].
4. Krupnytskyi, B. (2020). Istoryznavchi problemy istorii Ukrainy. *Krupnytskyi. B. Osnovni problemy istorii Ukrainy (zbirnyk prats)*. (ss. 335–381): Vud 2. Kyiv: VD ADEF-Ukraina. [in Ukrainian].
5. Krupnytskyi, B. (2020). Natsionalna svidomist i ukrainska istoriohrafii 19-20 st. *Krupnytskyi. B. Osnovni problemy istorii Ukrainy (zbirnyk prats)*. (ss. 260–297): Vud 2. Kyiv: VD ADEF-Ukraina. [in Ukrainian].
6. Krupnytskyi, B. (2020). Problema suchasnoi ukrainskoi derzhavnosti. *Krupnytskyi. B. Osnovni problemy istorii Ukrainy (zbirnyk prats)*. (ss. 85–113): Vud 2. Kyiv: VD ADEF-Ukraina. [in Ukrainian].
7. Krupnytskyi, B. (2020). Problemy periodyzatsii istorii Ukrainy. *Krupnytskyi B. Osnovni problemy istorii Ukrainy (zbirnyk prats)*. (ss. 54–67): Vud 2. Kyiv: VD ADEF-Ukraina. [in Ukrainian].
8. Krupnytskyi, B. (2013). Ukrainska istoriohrafii XX st. *Krupnytskyi. B. Osnovni problemy istorii Ukrainy (zbirnyk prats)*. (ss. 321–334): Vud 2. Kyiv: VD ADEF-Ukraina. [in Ukrainian].
9. Krupnytskyi, B. (2013). Ukrainska istorychna nauka pid sovietamy. *Krupnytskyi. B. Osnovni problemy istorii Ukrainy (zbirnyk prats)*. (ss. 178–244): Vud 2. Kyiv: VD ADEF-Ukraina. [in Ukrainian].
10. Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994). Intelektualni pochatky novoi Ukrainy. *Ya. Hrytsak (upor.), Lysiak-Rudnytskyi I. Istorychni ese*. V 2 t. (T.1., ss. 173–192). K.: Osnovy. [in Ukrainian].
11. Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994). Rolia Ukrainy v novitii istorii. *Ya. Hrytsak (upor.), Lysiak-Rudnytskyi I. Istorychni ese*. V 2 t. (T.1., ss. 145–171). K.: Osnovy. [in Ukrainian].
12. Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994). Struktura ukrainskoi istorii v KhIKh st. *Ya. Hrytsak (upor.), Lysiak-Rudnytskyi I. Istorychni ese*. V 2 t. (T.1., ss.193–202). K.: Osnovy. [in Ukrainian].
13. Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994). Formuvannia ukrainskoho narodu i natsii. (Metodolohichni zauvahy). *Ya. Hrytsak (upor.), Lysiak-Rudnytskyi I. Istorychni ese*. V 2 t. (T.1., ss.11–40). K.: Osnovy. [in Ukrainian].
14. Ohloblyn, O. (1959). *Liudy staroi Ukrainy*. (328 s.). Miunkhen: V-vo «Dniprova khvyliya». [in Ukrainian].
15. Ohloblyn, O. (1995). Mii tvorchyi shliakh ukrainskoho istoryka. *L. Vynar (red.), Ohloblyn O. Studii z istorii Ukrainy. Statti i dzberelni materialy* (ss. 3–39). Niu-York; Toronto: [b. v]. [in Ukrainian].
16. Ohloblyn, O. (1995). Mykhailo Hrushevskiy i ukrainske natsionalne vidrodzhennia. *L. Vynar (red.), Ohloblyn O. Studii z istorii Ukrainy. Statti i dzberelni materialy* (ss. 55–63). Niu-York; Toronto: [b. v]. [in Ukrainian].
17. Ohloblyn, O. (1995). Problema skhemy istorii Ukrainy 19–20 stolittia (do 1917 roku). *L. Vynar (red.), Ohloblyn O. Studii z istorii Ukrainy. Statti i dzberelni materialy* (ss. 43–54). Niu-York; Toronto: [b. v]. [in Ukrainian].
18. Ohloblyn, O. (2018). Problemy ukrainskoi ekonomiky v naukovi i hromadskii dumsti KhIKh–KhKh v. *Ukrainskyi istorychnyi zurnal*, 4, 184–202. [in Ukrainian].
19. Polianska-Vasylenko, N. (1962). Istorychna nauka v Ukrainy za sovetskoi doby i dolia istorykiv. *Zbirnyk na poshanu ukrainskykh uchbenykh znyshchennykh bilshovystkoiu Moskvou. Zapysky NTSb im. Shevchenka*. Paryzh–Chikaho, T. 173. 7–110. [in Ukrainian].
20. Polonska-Vasylenko, N. (1970). Oleksander Petrovych Ohloblyn v ochakh suchasnytsi. *Ukrainskyi istoryk*, 1–3, 33–37. [in Ukrainian].
21. Pritsak, O. (1995). Ivan Lysiak-Rudnytskyi. *Ya. Hrytsak (upor.), Lysiak-Rudnytskyi I. Istorychni ese*. V 2 t. (T.1., ss. XIII–XX). K.: Osnovy. [in Ukrainian].
22. Pritsak, O. (2015). Shcho take istoriia Ukrainy. *Ukrainskyi istorychnyi zurnal*. 1. ss. 177–210. [in Ukrainian].
23. Shporliuk, R. (1991). Ukrainske natsionalno-derzhavne vidrodzhennia v konteksti Yevropeiskoi istorii kintsia KhVIII – pochatku KhIKh stolit. *Nauka i kultura*, 25, 159–167. Kyiv: AN URSSR, Tovarystvo «Znannia» URSSR. [in Ukrainian].
24. Subtelnyi, O. (1979). Oleksandr Ohloblyn. *Suchasnist.* 4. ss. 24–42. [in Ukrainian].
25. Subtelnyi, O. (1991). *Ukraina. Istorii.* (510 s.). Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
26. Tarnavskiy, O. (1989). Ivan Lysiak-Rudnytskyi – kulturnyi diach, liudyna dystsyplyni dumky (osobysti sposterezhennia). *Ukrainskyi istoryk*. 3–4. s.66. [in Ukrainian].
27. Turchenko, F. Povernennia (2020). *Krupnytskyi. B. Osnovni problemy istorii Ukrainy (zbirnyk prats)*. (ss. 6–18): Vud 2. Kyiv: VD ADEF-Ukraina. [in Ukrainian].
28. Verba, I. (1999). *Oleksandr Ohloblyn. Zhyttia i pratsia v Ukraini*. (380 s.) Kyiv: NAN Ukrainy, Instytut ukrainskoi arkhiohrafii ta dzhereloznavstva im. M.S. Hrushevskoho. [in Ukrainian].
29. Verba, I. (2000). «Dyskusii» nad kontseptsiieiu istorii Ukrainy prof. O.P. Ohloblyna v 1931 rotsi. *Ukrainskyi istoryk*, 1–3. 201–210. Niu-York; Kyiv; Lviv; Toronto; Paryzh: Ukrainske Istorychne Tovarystvo. [in Ukrainian].
30. Vynar, L. (1995). Naukova tvorchist prof. d-ra Oleksandra Ohloblyna. *L. Vynar (red.), Ohloblyn O. Studii z istorii Ukrainy. Statti i dzberelni materialy* (ss. KhIKh–KhLVII). Niu-York; Toronto: [b. v]. [in Ukrainian].
31. Vynar, L. (1995). Oleksandr Petrovych Ohloblyn (1899–1992). Korotkyi biohrafichnyi narys. *L. Vynar (red.), Ohloblyn O. Studii z istorii Ukrainy. Statti i dzberelni materialy* (ss. 325–379). Niu-York; Toronto: [b. v]. [in Ukrainian].
32. Yas, O. (2009). Dva obrazy Staroi Ukrainy: vizii O. Lazarevskoho y O. Ohloblyna. *Ukrainskyi istorychnyi zurnal*, 3, 67–92. [in Ukrainian].
33. Yas, O. (2008). Istorychni pohlyady Oleksandra Ohloblyna:adianska doba (1919–1941). *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini: zbirnyk naukovykh prats*, 18, 214–252. Kyiv: Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy. [in Ukrainian].
34. Yas O. (2010) Orhanitsyzm *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. T.7. Ml–O / NAN Ukrainy. K. S.621. [in Ukrainian].

⁷⁰ Оглоблин О. Мій творчий шлях українського історика. – С.36.

Halyna TURCHENKO

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Department of History of Ukraine,
Zaporizhzhia National University
(Zaporizhzhia, Ukraine), galina_turchenko@ukr.net
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5020-6152>

Fedir TURCHENKO

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Head at the Department of History of Ukraine,
Zaporizhzhia National University
(Zaporizhzhia, Ukraine), fturchenko@ukr.net
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6408-269X>

O.Ohloblyn on the Scheme of the History of Ukraine of the Nineteenth – Early Twentieth Century (To the 50th Anniversary of the Creative Testament of the Historian)

Abstract. The purpose of the research is to analyse the circumstances of the formation and reveal the content of the scientific scheme of history of Ukraine, which covers the period from the end of 18 to the beginning of 20 century (until 1917), developed in emigration by the prominent Ukrainian historian O.Ohloblyn. The research methodology is based on a combination of general scientific (analytical and synthetic, inductive and deductive), general historical (historical-comparative, problem-chronological, retrospective, synchronic, diachronic) and interdisciplinary methods of scientific knowledge. The scientific novelty. For the first time, it is shown how O.Ohloblyn updated his view of the historical process during the half-century of scientific research, which was embodied in his scheme of Ukrainian history from the end of the 18 to the beginning of the 20 century. **Conclusions.** The necessity of creating a new analytical scheme was caused by the objective conditions prevailing in the historical science after the Ukrainian Revolution of 1917–1921. The previous analytical scheme of history by M.Hrushevskiy, developed in 1904, was generalizing and could not sufficiently account for important historical processes that took place in Ukraine in the 19 – the beginning of 20 century. There was a need to update it in line with these historical conditions. The attempt was made by O.Ohloblyn, whose creative path began in 1920 in Kyiv and continued in emigration after World War II. The successful work on the scheme was facilitated by the experience of research work in Ukraine, which he conducted with other young researchers of Ukrainian neo-romantic historiographic current in the 1920s. The concept by O.Ohloblyn is a continuation and concretization for the conditions of the “long 19 century” scheme by M.Hrushevskiy. The historian has identified seven major interdependent processes, the complex development of which is necessary to form a scientific vision of the historical process in Ukraine in the 19 and 20 centuries. It is about territorial, economic and political processes, as well as the processes of formation of the Ukrainian leadership, social structure, development of Ukrainian culture and formation of the modern Ukrainian nation. As a result of consolidation on the basis of these processes, the population of the Left Bank, Right Bank and Southern Ukraine have formed the modern Ukrainian nation as a necessary condition for achieving state independence. This analytical scheme by O.Ohloblyn was finalized in the United States in December 1970. The practical significance of the research is that its materials and conclusions open the possibility for a significant deepening and updating of modern ideas about the historical past of Ukraine.

Keywords: neo-romantic historiographical course, modern Ukrainian nation, national-territorial complex, Ohloblyn, scheme of the historical process.